

Verzuiling opnieuw bekeken

Het middenveld als sociaal kapitaal⁽¹⁾

Jaak Billiet

De stevige verankering tussen politieke partijen en sociale organisaties, enerzijds, en de verdergaande ontkerkelijking, anderzijds, brachten Luc Huyse er toe om in 1987 *De verzuiling voorbij* te publiceren. Meest spraakmakende gedachte: de verzuiling op basis van levensbeschouwelijke tegenstellingen is verdwenen.

De zuilen zijn politieke concerns geworden die niets meer met levensbeschouwelijke verschillen te maken hebben, aldus Huyse. Het enige levensbeschouwelijke element was volgens hem toen nog slechts te vinden in de manier waarop de zuilen zich tooiden. Legitimatie zonder inhoud dus. De zuilen waren na 1960 geëvolueerd naar "gecamoufleerde" politieke concerns met oligarchische macht als belangrijkste kenmerk. In Huyse's essay werden de negatieve kanten van de verzuiling vlijmscherp veroordeeld: levensbeschouwelijke apartheid, onverdraagzaamheid, maatschappelijke dwang en bezetting van de staat. In Vlaanderen werd dit alles voor een groot stuk op rekening van de katholieke zuil geschreven omdat de andere, volgens Huyse, slechts "miniaturen" waren vergeleken met

dit concern. Het verschil in appreciatie inzake de manier waarop in de jaren negentig menig socioloog 'het middenveld' bekijkt, is groot.

Gelijktijdig met het essay van Huyse publiceerde ik in *Onze Alma Mater* een *Leuven standpunt* met een conceptuele en empirische verkenning rond de concepten "zuilvorming, verzuiling en pluralisme". Daarin werd een aanvaardbare vorm van "zuilvorming" onderscheiden van een ontaarde vorm, "verzuiling". Deze laatste droeg de empirische kenmerken van Huyse's politieke concern. De eigenschappen die wij aan de 'zuilvorming' toeschreven - zoals een vernieuwde vertaling van de christelijke identiteit, gemeenschappelijke waarden en culturele eigenheid - waren door Huyse volledig naar het verleden verwezen. In het nawoord van het *Leuven standpunt* werd gezegd dat de door Huyse beschreven ontaarding van de zuilen alleen betrekking had op een welbepaald onderdeel ervan, met name op de sociaal-economische sectoren, en niet op de sectoren van onderwijs, welzijn, verzorging en cultuur. Een analyse dáárvan toonde de aanwezigheid van een waardediscours dat niet tot inhoudsloze legitimering kon herleid worden. Huyse ontkende natuurlijk niet de maatschappelijke functies van de zuilorganisaties en diensten, maar er dienden volgens hem nieuwe spelregels ontworpen om de relaties tussen het "maat-

Jaak Billiet (°1942) is professor in de methoden van sociologisch onderzoek aan de Faculteit der Sociale Wetenschappen, KU Leuven.

Zijn onderzoeksgroep maakt deel uit van het Centraal Coördinatie Team van het *European Social Survey* dat sinds 2001 om de twee jaar in meer dan twintig Europese landen wordt uitgevoerd.

schappelijk middenveld" en het politieke bestel te regelen. Mijn voorstel tot "gedeeltelijke ontzuiling" stond dicht bij de door Huyse voorgestelde oplossing van "gesponsord pluralisme" waarin niet-verzuilde gemeenschap-sinitiatieven dezelfde rechten krijgen als de zuilen. Na de *hearings* over ontzuiling in de Vlaamse Raad in het begin van de jaren negentig voltrok de ontzuiling zich in die richting. Vanaf toen – ik heb het vermoeden dat de eerste Zwarte Zondag daar niet vreemd aan is – werd de verzuiling in een ander licht bekeken. Men spreekt sindsdien nog nauwelijks over "zuilen", maar over "het middenveld".

KLEMTON VERSCHUIFT NAAR GUNSTIGE INVLOEDEN VAN VERENIGINGEN

Als men het begin van de jaren negentig over het middenveld heeft, dan heeft dit betrekking op een veranderend verenigingslandschap. Naast de krimpende traditionele organisaties zien tal van andere verenigingen, vaak "pluralistisch" genoemd, het licht. Het aantal thema's waar- rond mensen geregeld op vrij initiatief samenkomen, is toegenomen. Volgens de sociaal-culturele *surveys* van APS (Administratie Statistiek en Planning van de Vlaamse Gemeenschap) en het middenveldonderzoek van Elchardus, Hooghe en Huyse (2000) is op het einde van vorige eeuw méér dan de helft van de Vlamingen van 15 tot 85 jaar aangesloten bij een vereniging, beroepsverenigingen en mutualiteiten niet meegerekend. De betrokkenheid bij de sociaal-culturele verenigingen is afgenomen, maar andere activiteiten, zoals sport en alles wat met het lichaam te maken heeft, zitten in de lift.

In ons onderzoek *Onbekend en onbemind* naar de beeldvorming van de Vlamingen over migranten van 1990 en in het ISPO-verkiezingsonderzoek van 1991 werd vastgesteld dat, in tegenstelling met wat men volgens sommige theorieën kon verwachten, sterk kerkelijk betrokken katholieken zich beduidend minder bedreigd voelden door de aanwezigheid van migranten. En dat, als ze zich wel bedreigd voelden, ze dan toch nog beduidend minder voor het Vlaams Blok hun stem uitbrachten dan marginale katholieken en ongelovigen. Ook nog in het verkiezingsonderzoek van 1999 had kerkshoud een sterk afremmend effect op een stem voor het Vlaams Blok (en dat was ook nog zo in 2003), maar lidmaatschap van het ACW had in tegenstelling tot 1991 geen afremmend effect meer vanaf 1999. Volgens recent onderzoek naar de verkiezingen van 2004 zouden ook de kerkelijk betrokken kiezers beduidend meer dan voordien voor het Vlaams Blok zijn gaan stemmen.⁽²⁾

Jaak Billiet

Betrokkenheid bij de kerk en de actieve deelname aan het christelijke verenigingsleven zijn gunstig voor het ontwikkelen van burgerschapswaarden.

”

In de lijn van wat de theorie over sociaal kapitaal voorspelt, blijken gedurende de jaren negentig kerkbetrokkenen en actieve leden van christelijke organisaties een groter vertrouwen in anderen en in de toekomst te hebben, zich minder maatschappelijk gedesoriënteerd te voelen, zich minder utilitair individualistisch op te stellen, minder afwijzend te staan tegenover vreemdelingen, zich minder politiek machteloos en onverschillig te voelen en meer geneigd te zijn om tóch te gaan stemmen als dit niet verplicht zou zijn. Dat werd in 1998, op basis van gegevens van begin van de jaren negentig, overtuigend aangetoond in onze studie over sociaal kapitaal en kerkelijke betrokkenheid, gepubliceerd

in het *Tijdschrift voor Sociologie*. Betrokkenheid bij de kerk en de actieve deelname aan het christelijke verenigingsleven zijn gunstig voor het ontwikkelen van burgerschapswaarden. Dat kwam ook te voorschijn in een studie onder leden van organisaties aanleunend bij het ACW, die ik samen met Van Gyes en De Witte publiceerde in het *Tijdschrift voor Sociologie* (1999). We moeten echter melden dat deze effecten niet bijzonder groot zijn - ze zijn beduidend kleiner dan de invloed van het onderwijs - en dat ze even groot zijn als men lid is van niet-christelijke en andere ideologische of pluralistische verenigingen. Men kan ook weinig zeggen over de causale band. Wat komt eerst: vertrouwen in of participatie aan verenigingen? Dit blijft één van de moeilijk te beantwoorden vragen in dit soort onderzoek. Het antwoord hierop is niet zonder belang, want als mensen participeren omdat ze al vertrouwen hebben, en als het participeren zélf daar niets aan zou toevoegen, dan staat er een vraagteken achter de relatie tussen sociaal kapitaal en inzet in het middenveld. Vermoedelijk gaat het om een wisselwerking.

GEACCUMULEERDE PARTICIPATIE

De hierboven vermelde studies zijn weinig bekend. De bevinding dat inzet in het middenveld een democratisch waardepatroon en integratie in de samenleving bevorderen, is pas volop in de publieke belangstelling gekomen door de al vermelde studie van Elchardus, Huyse en Hooghe (2000) over het middenveld. Dit onderzoek bracht twee verbeteringen aan in de meting van deelname aan verenigingen. De simpele vraag over actief lidmaatschap uit de ISPO-onderzoeken

Jaak Billiet

Wat komt eerst: vertrouwen in of participatie aan verenigingen? Het antwoord hierop is niet zonder belang.

”

is er vervangen door een geheel van indicatoren dat de mate van participatie meet. Dit gebeurde trouwens ook al in het ACW-onderzoek, maar de beperking tot christelijke verenigingen is in het middenveldonderzoek opengetrokken naar verenigingen van om het even welke kleur en

met een brede waaier van activiteiten. De belangrijkste beperking van het middenveldonderzoek in vergelijking met de hiervoor besproken onderzoeken ligt in de veeleer geringe steekproefomvang.⁽³⁾

De meting van maatschappelijke houdingen en waardeoriëntaties in het middenveldonderzoek sluit grotendeels aan bij de vorige studies. Burgers die lid zijn van meerdere organisaties zijn minder individualistisch, voelen zich minder politiek machteloos en zetten zich méér in voor het welzijn van de buurt; de duur van de inzet heeft alleen maar een negatief effect op individualisme. Deze effecten zijn ook hier betrekkelijk gering, en kleiner dan de invloed van het genoten onderwijs. Bovendien blijkt uit verder onderzoek van Hooghe (2003) het televisiekijken evenzeer, maar in omgekeerde richting, sterker te zijn dan de sociale participatie, tenzij men actief lid is. Uit het tijdsbudgetonderzoek van TOR (VUB) blijkt dat mensen met uitgebreide sociale contacten zich beduidend meer betrokken voelen bij hun medemensen - wat nogal vanzelfsprekend is -, maar ook dat ze iets sterker democratische waarden aankleven. Ook hier zijn de effecten veeleer zwak.

Het verhaal van het sociaal kapitaal moet dus wel wat genuanceerd worden. Als men echter niet alleen rekening houdt met de huidige participatie van de betrokkene, maar ook met

die in het verleden, dan wordt volgens Marc Hooghe de invloed van deze *geaccumuleerde participatie* wél sterker dan het effect van opleiding en televisiekijken. Het gaat hier om het geaccumuleerde sociale kapitaal van een hele levensgeschiedenis. Daarom is het ook mogelijk dat deze invloed uit het verleden nog blijft doorspelen bij mensen die op het ogenblik van de bevraging niet langer actief lid zijn van verenigingen. Hieruit leren we dat het meten van participatie een complex iets is, waar men zich niet met een paar vraagjes in *surveys* kan van afmaken.

Marc Hooghe heeft in een studie in *Political Behavior* (2003) ook gevonden dat het effect op sommige houdingen, zoals gevoelens van etnische bedreiging, nogal verschilt naargelang van het soort organisatie. Etnische vooroordelen zouden pas echt afgeleid worden omwille van deelname aan het verenigingsleven als deze verenigingen veel hoger opgeleiden in hun rangen tellen. Dit zou betekenen dat het terugdringen van negatieve beelden niet alleen te maken heeft met de eigen genoten opleiding, maar ook met het behoren tot een homogene groep van hoger opgeleiden. De verklaring hiervan wordt gezocht in sociaal-psychologische processen van waardeconvergentie. Hooghe veronderstelt dat verenigingen die verdraagzaamheid beschouwen als een belangrijke en essentiële waarde, dit element ook bij hun leden versterken, ook al zijn ze veeleer homogeen samengesteld. Deze verklaring wordt iets minder abstract als we kijken welke organisaties precies een bijkomende maatschappelijk gunstige invloed blijken uit te oefenen op hun leden. Het gaat in de eerste plaats om

organisaties die ijveren voor de vrede, voor de mensenrechten en voor het milieu - nieuwe sociale bewegingen⁽⁴⁾ dus. Het is bijgevolg niet zo duidelijk of dit bijkomende effect dient toegeschreven aan de (toevallige) samenstelling qua genoten onderwijs, dan wel aan het globale culturele klimaat dat in zulke verenigingen heerst. Deze gedachte ligt natuurlijk in de lijn van de verklaring die Hooghe zelf geeft: tolerantie, vormen van ascese en rechtvaardigheid zijn basiswaarden in dergelijke verenigingen.

HOE SPECIFIEK IS HET SOCIAAL KAPITAAL VAN HET CHRISTELIJK MIDDENVELD?

Jaak Billiet

Er zijn aanwijzingen dat het typisch 'katholiek sociaal vertoog' zich verspreid heeft onder alle bevolkingslagen.

”

Rest de vraag of christelijke verenigingen nog gekenmerkt zijn door de typische waarden van de sociaal-culturele christenheid⁽⁵⁾, zoals wij dit in onze studies van de jaren tachtig uitgetekend hebben. En of de leden van christelijke organisaties inzake culturele waarden en oriëntaties nog wel verschillen van anderen?

Deze laatste vraag is veruit het makkelijkst te beantwoorden, via *survey*-onderzoek. In de empirische modellen die betrekking hebben op de invloed van participatie op democratische waarden, zien we dat een sterke betrokkenheid bij de kerk of bij een niet-religieuze levensbeschouwelijke strekking, evenals de participatie aan verenigingen, een merkbare invloed heeft op de meeste indicatoren van maatschappelijke integratie. Er zijn echter weinig verschillen tussen het lidmaatschap van christelijke verenigingen en andere levensbeschouwelijke of pluralistische verenigingen. Zijn we hier niet op zoek naar het onvindbare?

Men mag het zoeken niet te vlug opgeven. Om sporen van een specifiek vertoog te vinden, moeten we vooraf de aspecten van de sociaal-culturele christenheid wat scherper definiëren. We kunnen dit door te zoeken naar de waarden die bij de leden van christelijke organisaties doorslaggevend zijn. Het al aangehaalde onderzoek *Het draagvlak gefotografeerd* (Van Gyes, 1996) is daar best geschikt voor. Waarden - in de betekenis van de studies van Schwarz - die desbetreffend heel belangrijk of belangrijk geacht worden door ongeveer 70% van de ondervraagden, zijn onder meer gelijkheid, innerlijke rust, (sociale) rechtvaardigheid, orde, plichten nakomen en regels naleven, loyaliteit en behulpzaamheid. Waarden die niet belangrijk zijn of zelfs tegen de principes indruisen, zijn macht en controle over anderen, opwinding of prikkelende belevenissen, plezier en genot, rijkdom, aanzien en - enigszins verrassend - 'onthechting'. Dit laatste toont aan dat midden van de jaren negentig het "binnenwereldse ascetische katholicisme", dat volgens Laermans (1992) die beweging tot het einde van de jaren vijftig zo typeerde, vrijwel verdwenen is.

Om te weten of deze waarden specifiek zijn voor het christelijke middenveld, moeten we kunnen vergelijken met andere 'werelden'. De waardeschaal "sociaal-katholiek vertoog" uit het TOR-onderzoek bevat elementen van dit dominante waardepatroon. We vinden dit onder meer terug in het werk van Derks over individualisme (2000). Er zijn ook sporen van te vinden in de ISPO-onderzoeken. Maar uit de studie van Vandeweyer in *Symbolische samenleving* (2002, 170) blijkt dat dit vertoog

Jaak Billiet

Burgers die lid zijn van meerdere organisaties zijn minder individualistisch, voelen zich minder politiek machteloos en zetten zich méér in voor het welzijn van de buurt.

”

onvoldoende discrimineert omdat het in de totale bevolking breed aanwezig is. Eén van de redenen van deze brede beaming is het sociaal wenselijke karakter van sommige *items*, maar dat zegt natuurlijk ook iets over de brede aanvaarding ervan als sociale norm. De tegenpool "utilitair individualisme" is eveneens bruikbaar. Deze schaal heeft het

nadeel dat de *items* weinig aanvaard worden door de algemene bevolking. Sommige zijn bovendien dubbelzinnig (feitelijk of wenselijk). Dat is waarschijnlijk ook de verklaring voor de bevinding dat individualisme toeneemt met de leeftijd.

ONDERSCHEIDEND KENMERK?

Uit onze studie met Van Gyes en De Witte in het *Tijdschrift voor Sociologie* (1999) blijkt dat binnen de christelijke arbeidersbeweging de intensiteit van het sociaal-katholieke vertoog en de verwerping van het utilitaire individualisme samen gaan met een sterkere participatie. Maar dat bevestigt alleen maar wat we al weten: naarmate men intenser participeert, is men minder individualistisch aangelegd. Maar, onderscheidt het christelijke middenveld zich daarin ten opzichte van andere? Om die vraag te beantwoorden, zijn nieuwe analyses nodig.

Eén van de moeilijkheden van het onderzoek naar verschillen tussen de 'zuilen', is het feit dat in alle steekproeven (zelfs in die met meer dan 2.000 eenheden zoals bij het ISPO) veel te weinig actieve leden aangetroffen worden van socialistische en liberale sociaal-culturele verenigingen. Naast het aandeel van de christelijke organisaties zijn alleen de actieve

leden van pluralistische en neutrale verenigingen in voldoende mate aanwezig. Een doorgedreven analyse op de ISPO-gegevens van 1999, met bijzondere aandacht voor het onderscheid tussen christelijke en pluralistische lidmaatschappen, leert dat de actieve leden van christelijke organisaties iets sterker dan de globale bevolking het individualistische vertoog afwijzen. Maar dat is nog meer het geval bij de actieve leden van de pluralistische organisaties. Als men uitzuivert voor leeftijd, onderwijs en kerkelijke betrokkenheid, zijn de verschillen niet bijzonder groot en men vindt ook hier weinig sporen van een uitgesproken specifiek vertoog. Dit vinden we ook terug in de al besproken studie van Hooghe uit 2003.⁽⁶⁾

Een andere en meer recente bron is het *European Social Survey* (ESS) van eind 2002 en begin 2003. Daarin is, zoals in het ACW-onderzoek, de waardeset van Schwarz opgenomen, zij het in een andere vorm zodat strikte vergelijking van percentages niet mogelijk is. Er werden persoonsbeschrijvingen voorgelegd én de ondervraagden werd gevraagd om telkens aan te duiden hoe sterk elke beschrijving op henzelf geleeke. We krijgen hier een goed beeld van de waarden die momenteel breed verspreid zijn bij de Vlaamse bevolking: 'rechtvaardigheid en inzet voor de anderen' ('katholiek sociaal vertoog'), voor alles genieten en plezier hebben (aspect van het utilitaire individualisme) en belang hechten aan traditionele waarden en normen (orde, regels naleven). In het ESS is de intensiteit van deelname aan een aantal verenigingen bevestigd. We kunnen de mate van betrokkenheid bij sociaal-culturele organisaties en bij nieuwe sociale

bewegingen meten, maar onvoldoende nauwkeurig de betrokkenheid bij het christelijke middenveld. Uit de ISPO-onderzoeken weten we echter dat de leden van sociaal-culturele verenigingen nog overwegend behoren tot het christelijke netwerk.

AANTREKKINGSKRACHT NIEUWE SOCIALE BEWEGINGEN

De zeer ruime verspreiding van het (katholiek) sociaal vertoog wordt hier bevestigd. Ruim zeven op tien van de ondervraagden herkent zich erin. Deze waarde neemt toe met de leeftijd, en ze leeft nog sterker bij de leden van de nieuwe sociale bewegingen dan bij de bevolking in het algemeen en in de sociaal-culturele organisaties. Men kan zich daarom afvragen of dit nog wel een specifiek 'katholiek' sociaal vertoog is. Anders is het gesteld met het hedonisme: genieten, zichzelf verwennen, plezier maken. Meer dan de helft van de Vlamingen herkent zich daarin en er zijn desbetreffend grote verschillen naargelang van de leeftijd. Rond zeven op tien jongeren onder de dertig zien zichzelf als zich verwennende en genietende wezens. Hier zijn mogelijks wél grote verschillen met wat we gevonden hebben in het ACW-bewegingsmilieu. Alleen deze hedonistische component van het zogenaamde utilitaire individualisme trekt aan, maar tegelijk is men niet van oordeel dat solidariteit onzin is. Het is mogelijk dat de jongeren zichzelf beschouwen als verwende en genietende wezens, maar dat ze dit tegelijk moreel niet waarderen. Zich aan normen en regels houden, is zoals men kan verwachten vooral een kenmerk van oudere generaties en van mensen die min of meer bij de kerk betrokken zijn,

Jaak Billiet

Ook christelijke bewegingen ontsnappen blijkbaar niet aan individualisering.

”

ook de marginale katholieken. Leden van de nieuwe sociale bewegingen zetten zich daar tegen af.

Alles samen genomen zijn we momenteel niet in staat om een specifiek vertoog waar te nemen bij de betrokkenen bij het christelijke middenveld. We kunnen ook niet besluiten dat dit er niet zou zijn. Aan alle metingen die we kunnen gebruiken, schort wel iets. De inhoudelijke elementen van de verschillende vertogen zijn vrij goed gedocumenteerd in de onderzoeken van TOR, ISPO, HIVA, APS en ESS, maar ofwel hebben we alleen maar leden van christelijke organisaties, ofwel zijn we niet in staat om de verschillende groeperingen voldoende scherp aan specifieke vertogen te verbinden. Er blijven natuurlijk sterke verschillen naargelang van opleiding en generatie, maar het toewijzen aan verenigingskenmerken lukt onvoldoende.

Er zijn aanwijzingen dat het typisch 'katholiek sociaal vertoog' zich verspreid heeft onder alle bevolkingslagen, zodat het zich niet langer scherp onderscheidt van andere sociale vertogen. Dat is niet zo verwonderlijk. Sinds het einde van de jaren zeventig oefenen nieuwe sociale bewegingen aantrekkingskracht uit op leden van de christelijke arbeidersbeweging. In de sector van het sociaal-cultureel werk zijn de pluralistische initiatieven sterk toegevoegd. De Vlaamse overheid stimuleert dat trouwens. Daartegenover hebben verenigingen zoals de Kristelijke Arbeidersvrouwenbeweging (KAV) hun ledenaantal fors zien dalen. Men kan overigens niet beweren dat de nieuwe en de oude sociale bewegingen pal tegenover elkaar staan. Ze vloeien vaak in

elkaar over. Rond veel initiatieven is er samenwerking en uitwisseling. Zo leerde een onderzoek, dat we in 1993 uitvoerden, dat de acties van 11.11.11 voor een groot deel gedragen werden door leden van christelijke organisaties.

PUBLIEK VERTOOG: KWALITEIT, GEVARIËERD AANBOD EN VEELZIJDIG CHRISTELIJK

Onderscheiden christelijke organisaties zich nog van andere netwerken door een eigen publiek discours? Hier ontbreekt het vrijwel helemaal aan recent onderzoek. We beschikken wel over de systematische analyses van de christelijke vormingsorganisaties van Laermans (1992) voor de periode tot 1980 en over de analyses van Draulans (1993) en Meireman (1999) van de KAV tot in de jaren negentig. Ook christelijke bewegingen ontsnappen blijkbaar niet aan individualisering. De KAV heeft volgens Laermans op deze tendens geantwoord met een productdifferentiatie en met een geïndividualiseerd, ideologisch vrij aanbod. In het waardediscours ligt volgens Meireman nog steeds de nadruk op algemene waarden als solidariteit, gelijkheid en zelfontplooiing.

Hoe zit dat bij organisaties en diensten die niet met een verminderde deelname te kampen hebben, zoals het ziekenhuis, de vakbond, het onderwijs? Is daar de voornaamste legitiematie eveneens differentiatie van een op maat gesneden kwaliteitsvol aanbod waar een grote vraag naar is? Dat is alvast het geval voor de KU Leuven-associatie die door sommigen als herzuiling wordt voorgesteld. In diens missie en doelstellingen ligt een ster-

Jaak Billiet

Vormen zich rond de tv virtuele gemeenschappen die de plaats innemen van het klassieke middenveld?

”

ke klemtoon op de kwaliteit (een cluster van *centres of excellence*) en op een "breed en gevarieerd aanbod". Daarnaast wordt echter ook verwezen naar het "waardevolle en veelzijdige christelijke gedachtegoed" als inspiratie voor de opdracht in een pluralistische interculturele samenleving. Zitten hier de belangrijkste componenten van een vernieuwd 'christelijk' waardevertoog? Alleen wie zich in de christelijke wereld beweegt en er enig historisch perspectief op na houdt, kan de betekenis van het adjectief 'veelzijdig' begrijpen. Het laat de periodes van controle over het individu door de kerk en van de selectieve controle van de jaren zeventig achter zich. Dit verklaart mee waarom christelijke organisaties breed aantrekkelijk blijven.

TER AFRONDING

Het is duidelijk geworden dat nog heel wat vragen onbeantwoord blijven. Er zijn wel al enkele aanzetten gegeven naar relevant onderzoek. We denken bijvoorbeeld aan de uittekening van culturele ruimtes zoals dit door Elchardus in *Symbolische samenleving* (2002) wordt voorgesteld. Een culturele ruimte wordt omschreven als "het geheel van culturele oriëntaties of assen, samen met de posities die mensen innemen ten opzichte van deze oriëntaties" of "een geheel van smaken en onderliggende principes die smaken genereren" (2002: 56). Een culturele ruimte beperkt zich niet tot de verbinding van media- met smaakvoorkeuren (2002: 253), maar heeft volgens Derks ook te maken met sociaal-politieke en economische voorkeuren. De 'sociaal-culturele christenheid' uit ons vroeger onderzoek werd opgevat als zo'n cul-

turele ruimte: een geheel van culturele oriëntaties gedragen door leden van de christelijke zuilorganisaties.

Jaak Billiet

In de sector van het sociaal-cultureel werk zijn de pluralistische initiatieven sterk toegenomen. De Vlaamse overheid stimuleert dat trouwens.

”

De moeilijkheden die wij ervaren om nog specifieke ruimten te benoemen, als die er al zouden zijn, onderstreept voldoende het belang van dit onderzoek. Zowel van de zijde van de gegevensverzameling als van de kant van de analyse is dit uitdagend onderzoek. Ondanks de overvloed aan *surveys* die de jaren negentig rijk is, vinden we in geen enkel er van de totale set van metingen, nodig om na te gaan in hoever er nog culturele ruimten zijn die samenvallen met de ideologische en pluralistische netwerken. Vlaamse steekproeven van rond 2.000 eenheden zijn hier geen overbodige luxe. Enigszins kritisch zou men zich natuurlijk kunnen afvragen of de moeilijkheden om de ruimten te vinden, tenminste als men voldoende kritisch met de data omgaat, niet even groot zouden geweest zijn als we in de jaren zeventig over evenveel gegevens beschikten? Hoe minder onderzoeksgegevens er zijn, hoe vlugger sociologen tot zekerheden kunnen komen. Maar het is natuurlijk ook mogelijk dat zulke ruimten er niet (meer) zijn omdat het proces van individualisering - in de betekenis van fragmentering van opvattingen en waarden - al ver gevorderd is.

Naast het meten van de huidige, zou zeker meer aandacht moeten gaan naar het meten van de vroegere participatie aan verenigingen, zoals door Hooghe wordt voorgesteld. Dit zou toelaten om maten van gecumuleerde participatie te ontwikkelen. Dit laatste achterhalen, is niet eenvoudig. Men dient een set van weloverwogen vragen te stellen over

het verleden van elke ondervraagde. Men moet niet alleen te weten trachten te komen hoe lang en van welke verenigingen men lid was, maar ook hoe intens de betrokkenheid was. Op basis van zo'n grote hoeveelheid informatie per ondervraagde moet men nadien in staat zijn om samenvattende en toch nog onderscheidende maten te ontwikkelen. Er zal vooronderzoek nodig zijn alvorens hieromtrent grote *surveys* uit te voeren.

Tegelijk zou men ook meer rechtstreeks theoretisch relevante kenmerken van organisaties en verenigingen moeten meten en zulke gegevens inpassen in modellen met meerdere niveaus (niveau van leden en van de verenigingen waartoe zij desgevallend behoren). Dan zou men kunnen nagaan wat precies in verenigingen voor sociaal kapitaal kan zorgen. Het is bovendien van belang om, naast de traditionele en nieuwe formele verenigingen, ook de informele netwerken te onderzoeken, zoals het onderzoeksteam van Waeghe (Gent) probeert op basis van de *gAPS-surveys*. Het registreren van netwerken van informele relaties is echter voor de interviewers geen makkelijke

klus, want er is volgens een studie van Storms in het *Tijdschrift voor Sociologie* (2003) nogal wat interviewervariantie aanwezig. Interviewers die de gewoonte hebben om goed door te vragen, halen meer relaties bij hun respondenten naar boven.

Uit een aantal recente onderzoeken van Hooghe blijkt de voorkeur voor de commerciële omroep en voor *soaps* een effect te hebben op maatschappelijke houdingen.⁽⁷⁾ Naar absolute grootte is dat effect vergelijkbaar met de invloed vanuit het verenigingsleven, niet al te sterk dus. Maar het werkt in de omgekeerde richting. Hooghe brengt televisie in verband met de erosie van sociaal kapitaal. Maar wat is oorzaak en wat is gevolg? Vormen zich rond de tv inderdaad virtuele gemeenschappen die de plaats innemen van het klassieke middenveld? Ook hier is nog veel niet over geweten. De politieke rol van de media mag best eens aan grondig empirisch onderzoek onderworpen worden. De televisie rapporteert niet alleen het politieke gebeuren, maar maakt het ook. En dat lijkt soms sterker door te wegen.

(1) Dit is een herwerking van een gedeelte van: J. Billiet (2004), "Van verwerpelijke verzuiling naar geprezen middenveld: bilan van 30 jaar onderzoek". *Tijdschrift voor Sociologie*, 25 (1): 129-158. De volledige lijst met referenties is daar te vinden.

(2) Het gaat hier om het onderzoek van TNS-media dat geen gebruik maakt van toevallig getrokken streekproeven uit de totale kiesgerechtigde bevolking, maar van een steekproef uit een 'panel' van personen die voordien aan peilingen hebben meegewerkt en die verklaarden dit nog te willen doen. Bovendien is de non-respons zeer hoog. De mogelijke vertekening die hiervan het gevolg zou kunnen zijn, dient onderzocht. Het gaat hier echter wél om een aannemelijke hypothese.

(3) De steekproef bedraagt 1.341 eenheden. Dit is gering, gegeven de scheve verdeling van het type en de kleur van de verenigingen. In de ISPO-onderzoeken tellen de Vlaamse steekproeven tussen 2.200 en 2.690 eenheden.

(4) Ook buurtorganisaties (rond welzijn) en verenigingen die zich met de school bezighouden, blijken zo'n gunstige invloed te hebben (zie: Hooghe, 2003, blz. 164 en 166).

(5) Voor het begrip 'sociaal-culturele christenheid' verwijs ik naar de oorspronkelijke studie in *Tijdschrift voor Sociologie* (2004, nr. 1) en naar mijn studies met Karel Dobbelaere hierover uit het begin van de jaren tachtig.

(6) Daar blijken sociaal-culturele verenigingen (van alle kleuren samen) geen bijkomende invloed te hebben op de houding tegenover migranten, terwijl dit bij de nieuwe sociale bewegingen wél het geval is.

(7) In 1990 hadden wij in het onderzoek over etnische dreiging ook al een verschil gevonden tussen kijkers van overwegend BRT en overwegend VTM.